

Danguolė Melnikienė

Vilniaus universitetas

Užsienio kalbų institutas

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

Tel.: +370 5 268 7275

El. paštas: dang3@takas.lt

Moksliniai interesai: dvikalbė ir vienakalbė
leksikografija

ONOMASIOLOGINIS NEEKVIVALENTIŠKUMAS IR JO TRAKTAVIMAS LIETUVIŠKUOSE DVIKALBIUOSE ŽODYNUOSE

Tai, kad transkodavimo procesas (dekodavimas ar užkodavimas) dvikalbiame žodyne yra apskritai įmanomas ir kad vienos kalbos konceptams galima rasti leksinę raišką kitose kalbose, įvairių šalių mokslininkams nekyla abejonių. Tačiau pasitaiko atveju, kai perėjimas nuo vieno leksinio kodo prie kito tampa tikru iššūkiu leksikografui. Taip atsitinka tuomet, kai jis susiduria su ypatingu leksikos tipu – vadinamąja ekvivalentų neturinčia leksika. Šias leksemas yra sudėtinga perteikti kita kalba, nes jose nuo leksinės, gramatinės, stilistinės ir vertinamosios reikšmės yra neatsiejamas jų kultūrinis komponentas, suteikiantis neįkainojamos informacijos apie šiais žodžiais įvardytų reiškinių ypatumus ir jų vaidmenį konkrečiai kalbinei bendruomenei. Neatsižvelgus į kultūrinio reikšmės komponento niuansus, neįmanoma rasti adekvataus atitikmens verčiamojoje kalboje. Taigi šio darbo tikslas – panagrinti ekvivalentų neturinčios leksikos leksikografinio aprašo ypatumus aktyviuosiuose lietuviškuose žodynuose, daugiausiai dėmesio skiriant onomasiologiniam neekvivalentiškumui. Analizės objektu yra pasirinkti keturi didelės apimties dvikalbiai žodynai: „Lietuvių–italų kalbų žodynas“ (2003), „Lietuvių–italų kalbų žodynas“ (2005), „Lietuvių–ispanų kalbų žodynas“ (2002) ir „Didysis lietuvių–prancūzų kalbų žodynas“ (2006).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: onomasiologinis neekvivalentiškumas, leksemos kultūrinis komponentas, verbalinė elgsena.

Įvadinės pastabos

Nors tradiciškai dvikalbio žodyno samprata pirmiausia siejama su jame gretinamų ir „informaciją teikiančių kalbų skaičiumi“ (Jakaitienė 2005, p. 38), šiuolaikinėje metaleksikografinėje literatūroje vis dažniau minima kaupiamoji apibrėžtis. Ji pabrėžia ne tik dviejų kalbų sugretinimą viename leksikografiniame kūrinyje, bet ir jų sugretinimo

motyvaciją, funkciją viena kitos atžvilgiu ir perėjimą nuo vieno leksinio kodo prie kito (Marello 1989, 1996; Hartmann, James 1998). Taigi dvikalbis žodynas suvokiamas kaip „leksikografinis veikalas, kuriame transkodavimo akto metu pagrindinės kalbos K1 žodžiai ir posakiai yra perteikiami verčiamosios kalbos K2 žodžiais bei posakiais, siekiant užtikrinti komunikaciją tarp

kalbančių tomis kalbomis bendruomenių“ (Melnikienė 2009, p. 16).

Tai, kad transkodavimo procesas (dekodavimas ar užkodavimas) dvikalbiame žodyne yra apskritai įmanomas ir kad vienos kalbos conceptams galima rasti leksinę raišką kitose kalbose, įvairių šalių mokslininkams nekyla abejonių. Juk, kaip pabrėžia prancūzų tyrinėtojas Tomas Schende, „visos žmogiškos būtybės gyvena toje pačioje planetoje, susidurdamos su žemės ir dangaus, šalčio ir karščio realybe, su erdvės ir laiko sąvokomis“ (Szende 1996, p. 111). Be to, visos kalbos turi tuos pačius pagrindinius diskurso tipus ir gali jais išreikšti tuos pačius loginius ryšius (priežastis / pasekmė, sąlyga / rezultatas ir t. t.), laiko, erdvės bei modalumo santykius. Jos lygiai taip pat atskiria esmines semantines kategorijas: objektus (būtybes, daiktus), įvykius (veiksmus) ir t. t. Tai, jog visose kalbose egzistuoja tabu žodžiai ir „posakiai, apgaubti draudimo aureole“, taip pat „yra universalios semantikos bruožas“ (Szende 1996, p. 112). Tačiau šiame straipsnyje domimasi tais atvejais, kai perėjimas „nuo vieno leksinio kodo prie kito“ (Rey-Debove 2005, p. 2) leksikografui tampa tikru iššūkiu, nes jis susiduria su ypatingos rūšies kalbos elementais – su vadinamąja ekvivalentų neturinčia leksika. Taigi šio darbo tikslas yra aptarti vieno iš šios leksikos tipo – onomasiologinio neekvivalentiškumo – pateikimo ypatumus aktyviuosiuose¹ lietuviškuose žodynuose. Remdamiesi analitiniu ir aprašomuoju

¹ Aktyvusis žodynas – leidinys, kuriame gimtoji vartotojo (šiuo atveju – lietuvių) kalba yra pateikiama kairiojoje pusėje. Šiuo atveju vartotojas bus aktyvus, nes eis nuo „žinomo“ prie „nežinomo“, „užkoduo-damas“ jam pateiktą informaciją. Taigi šio tipo žodynas vartotojui bus *aktyvusis* arba *produktyvusis*.

metodais, panagrinėsime keturis didelės apimties žodynus, kuriuose gretinamos lietuvių ir romanų kalbos².

Ekvivalentų neturinti leksika

Žodis, kaip kalbos ženklas, yra kelių informacijos rūšių visuma. Be pagrindinės, leksinės, jame dar glūdi gramatinė, stilistinė ir vertinamoji reikšmės bei vadinamasis kultūrinis žodžio reikšmės komponentas. „Pasitaiko, kad [...] žodis visa savo semantine sandara (viena ar visomis reikšmėmis) sutampa su atitiktens semantika“ (Jakaitienė 2005, p. 150). Tačiau nepalyginamai dažniau susiduriama su priešingu reiškiniu – verčiamojame kalboje neįmanoma rasti leksemų, kurios visomis savo charakteristikomis sutaptų su pagrindinės kalbos leksemomis. Šis didesnio ar mažesnio laipsnio kalbų neadekvatumas lingvistikoje yra vadinamas *neekvivalentiškumu*.

Nors ties ekvivalentų pasirinkimo problema ne itin gausioje Europos leksikografinėje literatūroje, skirtoje dvikalbiams žodynams, buvo apsisota ne kartą, ją įvairiais aspektais savo darbuose gvildeno Carla Marelllo, Thomas Szende'is, Valerijus Berkovas, Xavieras Blanco³, ekvivalentų neturinčios leksikos pateikimui dvikalbiuose žodynuose iki šiol nėra skirta pakankamai dėmesio nei užsienyje, nei Lietuvoje. Šio tipo leksika daugiau dėmesio sulaukia iš vertimo teoretikų pusės⁴: vertėjams nuolat kyla sunkumų, kai

² „Lietuvių–ispanų kalbų žodynas“ (2002) – toliau LISKŽ, „Lietuvių–italų kalbų žodynas“ (2003) – toliau LITKŽ 2003, „Lietuvių–italų kalbų žodynas“ (2005) – toliau LITKŽ 2005, „Didysis lietuvių–prancūzų kalbų žodynas“ (2006) – toliau DLPKŽ.

³ Marelllo 1989; Blanco, Meta 1997; Szende 2000; Берков 2004.

⁴ Ambrasas-Sasnava 1984; Armalytė, Pažūsis 1990; Mažeikienė 2000; Naida 1989; Leonavičienė 2010.

jie bando rasti tikslų atitikmenų įvairiuose vertimo vienetų lygmenyse.

Tačiau nereikėtų pamiršti, kad galutinis vertimo tikslas yra adekvatus *tekstas kaip visuma, o ne atskiri vertimo vienetai. Kaip pažymi amerikiečių vertimo teoretikas Eugene Nida, „perkeltant pranešimo referencinį turinį, pirmiausia svarbu ne tikslūs žodžiai ar egzocentriniai vienetai (t. y. idiomos), o komponentų junginiai. Iš tiesų, verčiame ne žodžius, o visą pluoštą komponentų. Žodžius galima laikyti tik priemonėmis, kurios turi reikšmės komponentus“* (Naida 1989, p. 227). *Taigi vertėjui svarbiausia – užtikrinti viso teksto adekvatumą, net jei jo elementai tiesiogiai ir nesutampa.*

Leksikografo uždavinys yra kiek kitoks nei vertėjo – vertimą jam tenka pateikti leksemos, t. y. kalbos vieneto, o ne viso teksto lygmeniu. Jis negali apeiti problemiškos lemos (nebent ryžtųsi ją iš viso išbraukti iš žodyno antraštyno), o privalo rasti tiesioginį atitikmenį, „nes žodynas turi pateikti kalbos kaip sistemos, o ne kalbėjimo (šnekos) duomenis“ (Jakaitienė 2005, p. 150).

Prieš pereinant prie lietuviškų dvikalbių žodynų analizės, bus trumpai aptarta, kaip kalbose atsiranda tokio pobūdžio leksika. Kaip pabrėžia įvairūs autoriai, skirtingos kalbinės bendruomenės nevienodai skaido (kategorizuoja) tikrovę ir individualiai perteikia pasaulio vaizdą (Jakaitienė 2005, p. 80; Szende 1996, p. 112; Берков 2004, c. 155; Манакин 2004, c. 138). Kalbos, anot Szende, yra tarsi savotiški „reikšmių tinklai“ (*pranc. réseaux de signification*), kurie skirtingai sujungia empirinio pasaulio elementus į stambesnius darinius. Iškilus būtinybei sugretinti šiuos „reikšmių tinklus“ dvikalbiame žodyne, pirmiausia susiduriama su jų struktūriniu netapatumu, kai verčiant

neįmanoma perteikti lemos ta pačia gramatine kategorija. Ne mažiau keblumų sukelia vadinamosios „onomasiologinės spragos“ (*pranc. lacunes onomasiologiques, it. lacune onomasiologiche*), atsirandančios dėl to, kad „viena natūrali kalba neturi žodžio, kuriuo galėtų būti įvardytos situacijos, daiktų klasės ir pan., esančios neatsiejama kitos kultūrinės bendruomenės gyvenimo dalimi“ (Marello 1989, p. 54). Pagaliau, skirtingo kultūrinio arealo kalbose neišvengiamai egzistuoja tik joms būdingos, specifinės ir unikalios realijos. Vadinasi, žmonėms, studijuojantiems užsienio kalbas, nuolat tenka patirti keblumų, nes žodžiai, atskiros jų reikšmės, o kartais ir visas pagrindinės kalbos posakis neturi paruošto, gatavo atitikmens verčiamojoje kalboje.

Nors būtų galima kalbėti apie trejopo pobūdžio – struktūrinį, onomasiologinį ir kultūrinį – neekvivalentiškumą, šiame straipsnyje norima plačiau sustoti ties antruoju jo tipu – onomasiologiniu neekvivalentiškumu, kuris mokslinėje literatūroje, ko gero, yra mažiausiai aptartas.

Onomasiologinis neekvivalentiškumas

Žvelgdami į kiekvieną dvikalbio žodyno antraštyne esantį žodį kaip į pačios įvairiausios informacijos sancaupą, vis dėlto neturėtume pamiršti esminio dalyko. Šie informacijos klodai kiekvienoje konkrečioje leksemoje turi nevienodą lyginamąjį svorį. Pavyzdžiui, įvairių mokslo sričių, technikos terminuose neabejotinai dominuoja leksinė ir gramatinė reikšmės – tokio pobūdžio leksikoje būtų sunku išskirti, tarkim, stilistinę reikšmę ar kultūrinį žodžio reikšmės komponentą. Tačiau visiškai kitaip yra su

žodžiais, reiškiančiais specifines vienai ar kitai kultūrai būdingas realijas, t. y. vienokio ar kitokio pobūdžio ekvivalentų neturinčią leksiką. Tuomet nuo leksinės reikšmės neat-siejamas tampa jos kultūrinis komponentas, suteikiantis neįkainojamos informacijos apie žodžiu įvardyto reiškinio ypatumus ir jo vaidmenį konkrečiai kalbinei bendruomenėi. Vadinasi, neatsižvelgus į kultūrinio reikšmės komponento niuansus, šiuo atveju neįmanoma rasti adekvataus atitikmens verčiamojoje kalboje. Todėl, susidūręs su tokio tipo leksika, leksikografas privalo turėti ne vien tik optimalių kalbinių kompetencijų. Jis susiduria su imperatyvia būtinybe puikiai išmanyti šalių, kuriose kalbama gretinamomis kalbomis, kultūrą plačiau to žodžio prasme, kitaip tariant, turėti vadinamųjų foninių žinių (*angl. background knowledge*). Kaip pažymi Berkovas, tokias žinias priimta sieti su žiniomis apie verbalinę (t. y. žodinę) elgseną, su žiniomis apie neverbalinę (t. y. ne žodinę) elgseną, su žiniomis apie pačią šalį (istorinė, geografinė, etnografinė ir kt. informacija) (Берков 2004, c. 138).

Įdomu paanalizuoti, ar šios foninės žinios yra perteikiamos lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose ir kokie jų perteikimo ypatumai. Verbalinė elgsena pirmiausia susijusi su kalbos etiketu, su tam tikrų replikų štamų vartojimu apibrėžtose, pasikartojančiose situacijose. Pavyzdžiui, lietuviškai į nepažįstamą ar pažįstamą žmogų, su kuriuo sieja oficialūs santykiai, neretai kreipiamasi pavarde arba vardu (atsižvelgiant į situaciją), pridodant neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvį *gerbiamas*: *gerbiamas Petraitis*; *gerbiama Marija*; *norėčiau pasikalbėti su gerbiamu Butkumi* ir t. t. Ši vartoseną yra lituanistų rekomenduojama kaip tinkamas

būdas parodyti pagarbą (Kučinskaitė 2003, p. 522). Labai gaila, bet toks verbalinės elgsenos būdas niekaip neatsispindi pamatiniame lietuvių kalbos teikybės žodyne – DLKŽ: jame apskritai nėra teikiami neveikiamieji dalyviai, net ir tada, kai jie turi savarankišką reikšmę. Kodėl vis dėlto būtų svarbu šią veiksmažodžio formą įtraukti į vienakalbį, o ypač į dvikalbį žodyną kaip savarankišką antraštyno vienetą? Svarbu tai, kad, būdama neatsiejama lietuvių kalbos etiketo dalis, ji kitakalbiui vartotojui suteiktų svarbių foninių žinių apie verbalinę lietuvių elgseną. Savo ruožtu, lietuvių kalbos vartotojas tokių žinių apie verčiamojoje kalboje egzistuojantį kalbinį etiketą galėtų tikėtis iš žodyne pateikiamo atitikmens.

Mokantis, pavyzdžiui, prancūzų ar ispanų kalbų, jam būtų svarbu sužinoti, kad, kalbant šiomis romanų kalbomis, nėra priimtina, kreipiantis į gerbiamą ar mažai pažįstamą žmogų, prie jo pavardės (vardo) dar pridėti žodį *gerbiamas*. Tokioje situacijoje visiškai pakaktų žodžių *monsieur*, *madame* (*pranc.*) arba *señor*, *señora* (*isp.*), t. y. *ponas*, *ponia*. Deja, tokia informacija yra pateikiama tik LISKŽ. DLPKŽ *gerbiamas* yra verčiamas būdvardžiu *respectable*, neveikiamaisiais dalyviais *respecté*, *estimé*, *honoré*, kurie iš esmės atitinka analizuojamojo lietuviško žodžio leksinę reikšmę, bet neperteikia jo kultūrinio komponento. Būtų keista, jei rašydami laišką prancūziškai ar kviesdami ką prie telefono, vietoj mandagiai neutralaus *Monsieur X*, pavartotume *respectable X*, *respecté X*. Tai tikrai labai iškilmingi, oficialiam stiliui būdingi kreipiniai, vartojami išskirtinėmis progomis: *mano brangus ir gerbiamas Mokytojau – mon cher et honoré Maître*; *mano gerbiamas kolega – mon*

honoré collègue, – tik tokie pavyzdžiai tėra įtraukti į DLPKŽ.

Stengdamasis vartotojui perteikti tinkamą verbalinę elgseną, LITKŽ autorius net semantizuoja skirtingas kalbines situacijas atitinkančius leksemos *gerbiamas* atitikmenis: *kreipiantis į firmą, redakciją ir pan. – spettabile; G. (Gerb.) direktoriau – Egrègio (Egr.) direktore; Gerbiamoji (Gerb.) komisija – Spettabile (Spett.) commissione*. Tačiau net ir šiuo atveju lieka pakankamai neaiškumų. Pavyzdžiui, semantizuojant pirmąjį itališką atitikmenį, kuris vartojamas kreipiantis į žmogų, *egrègio*, nėra informuojama, kad tai tik rašytinėje kalboje vartojamas kreipinys. Šalia antrojo atitikmens, kurį autorius pateikia kaip sąlyginį *gentile* (= *mielas*), nenurodoma, kad drauge su šiuo būdvardžiu (kaip, beje, ir su visais kitais, pateiktais straipsnyje), visuomet yra vartojamas daiktavardis *signore, signora* (*gentile signore, gentile signor Antonioni* ir t. t.). Be to, *gentile* skamba kur kas familiariau negu lietuviškasis *gerbiamas*. Gaila, kad straipsnyje nepaminėtas universalusis, adekvačiausiai neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvio *gerbiamas* reikšmę perteikiantis *signore* (taip, beje, yra ir prancūzų, ir ispanų kalbose).

Kitas ryškus kalbinių kodų neatitikimų pavyzdys – deminutyviniai kreipiniai. Pavyzdžiui, lietuviškai į mylimą vaiką neretai kreipiamasi deminutyvais *mano pupyte, mano zuikuti*. Tačiau, pavyzdžiui, prancūzams tokie kreipiniai yra visiškai neįprasti, nes tokioje situacijoje jie pasakytų *mano kopūstėli – mon petit chou, mano blusyte – ma puce*, o tai, savaimė suprantama, sukeltų didžiausią nuostabą lietuviui. Deja, šis verbalinės elgsenos netapatumas visiškai

neatsispinti nė viename gretinamajame lietuvių ir romanų kalbų žodyne, o taip pat ir DLKŽ.

Kalbant apie onomasiologinį kalbų neekvivalentiškumą, labai svarbu atkreipti dėmesį ne tik į skirtingą verbalinę elgseną įvairiose kalbose, bet ir į tai, „kad, stichiškai besivystydamos, jos ne visada nuosekliai ir išsamiai sužymi visus tikrovės elementus“ (Берков 2004, c. 155). Remdamasis norvegų ir rusų kalbų leksika, Berkovas konstatuoja, jog „norvegų kalboje nėra žodžio, kuris atitiktų rusišką žodį *garnyras*, o rusų kalboje nėra norvegiškojo *pålegg*, kuris žymi visa, su kuo daromi sumuštiniai (dešrą, sūrį, kumpį ir t. t.), nors garnyrai Norvegijoje – pats natūraliausias dalykas, kaip ir sumuštiniai Rusijoje“⁵.

Sugretinę lietuvių ir prancūzų kalbas, taip pat galėtume aptikti analogiškų atvejų. Tarkim, nors pieno produktais garsėjančioje Prancūzijoje tokia varškė, prie kokios esame įpratę Lietuvoje, nėra masiškai pardavinėjamas gaminys (jos būtų galima nusipirkti nebent ekologiškų produktų turguje) – tai dar nereiškia, kad prancūzai apskritai nežino, kas yra „sutrauktas pienas be dalies išrūgų“. Ši sąvoka suprantama ir gali būti išreikšta vienu žodžiu *caillebotte, caillé*. Vadinas, šiuo atveju stilistiniu požiūriu neutralaus daiktavardžio *varškė* leksinė reikšmė yra perteikiama tokiais pat stilistiškai neutraliais daiktavardžiais (t. y. ta pačia gramatine kategorija) *caillebotte, caillé* ir tokiu būdu yra adekvačiai išverčiama.

Kur kas sunkiau sekasi užkoduoti leksemas, kuriose labiau jaučiamas kultūrinis komponentas. Paanalizuokime, kaip į italų

⁵ Ibid. p. 155.

ir į prancūzų⁶ kalbas yra verčiamas daiktavardis *skerstuvės*. Lietuvių kalboje šis žodis turi tris leksines reikšmes:

- 1) skerdimas (ppr. kiaulės), skerdimo laikas;
- 2) vaisės skerdus;
- 3) mėsa, duodama skerdikui ar kaimynui.

Abiejuose lietuvių–italų kalbų žodynuose (LITKŽ 2003, 2005) *skerstuvės* verčiamos dviem reikšmėmis:

- 1) *macellazione f, sgozzamento m, scanamento m (= skerdimas)*;
- 2) *banchetto per festeggiare la macellazione; festa dello scannamento (= vaisės skerdus)*.

DLPKŽ ši leksema taip pat verčiama dviem reikšmėmis:

- 1) *érogement (= skerdimas)*;
- 2) *la viande qu'on donne traditionnellement aux voisins après l'érogement du cochon (= mėsa, duodama skerdikui ar kaimynui)*.

Nors nei Italijoje, nei Prancūzijoje kiauliena nėra egzotiškas patiekalas, daiktavardis *skerstuvės* pirmąją savo reikšmę *skerdimas* nesunkiai išverčiamas adekvačiais leksiniais atitikmenimis. Tačiau šiose romaniškos kultūros šalyse, skirtingai negu Lietuvoje, gyvulio skerdimas jau nebėra siejamas nei su vaisėmis, nei su kaimynui duodama mėsa, todėl šiose kalbose nėra ekvivalentų, atitinkančių visus lietuviškojo daiktavardžio *skerstuvės* komponentus. Vadinas, norėdami perteikti kultūrinę tradiciją, kurios glūdi leksemoje *skerstuvės* ir kurios tebėra gyvos lietuvių sąmonėje, aktyviojo žodyno autoriai turi imtis aprašomųjų konstrukcijų.

Taip pat kyla klausimas, kodėl lietuvių ir italų bei lietuvių ir prancūzų kalbas gretinančiuose žodynuose yra pateikiama nevienoda leksemos filiacija: pirmuoju atveju pabrėžiamos vaisės, o antruoju – dovanojama mėsa. Ko gero, ir pirmuoju (LITKŽ 2003, LITKŽ 2005), ir antruoju atveju (DLPKŽ) pasirinkta filiacija nėra visiškai tiksli. Norint visapusiškai atskleisti su daiktavardžiu *skerstuvės* susijusį kultūrinį komponentą, derėtų atsižvelgti į tai, jog pagal senas lietuvių tradicijas šį veiksmažodį palydėdavo tiek vaisės, tiek kaimynams ir giminėms išdalijama mėsa. Taigi dideliame dvikalbiame žodyne leksemą *skerstuvės* būtų geriausia išversti visomis trimis reikšmėmis.

Kartais kultūrinis komponentas būdingas ne visoms, o tik vienai poliseminio žodžio reikšmei. Pavyzdžiui, daiktavardžio *galas* antroji reikšmė DLKŽ yra nusakoma kaip *trobos viena pusė*. Ši reikšmė yra susijusi su lietuvių etnografiniu paveldu: senovėje pasiturinčio valstiečio troba buvo perskirta į dvi dalis (*galus*). Tačiau ar šiandien lietuviui ši reikšmė tikrai suprantama, ar ji tebėra tokia aktuali, kad būtų traukiama į šiuolaikinius dvikalbius žodynus? Trijų mūsų analizuojamų žodynų (LISKŽ, LITKŽ (2005), DLPKŽ) autoriai, pateikdami žodžio *galas* filiaciją, šios reikšmės atsisako. Juo labiau kad ispanų, italų, prancūzų kalbose, skirstant pastatą į dalis, vartojamos visai kitokios sąvokos nei *namo galai*. Vadinas, norint perteikti kad ir ne visai tiksliai šio lietuviško žodžio reikšmę prancūziškai, tektų pasinaudoti pakankamai išsamia aprašomąja konstrukcija, nes tikslaus atitikmens šiose kalbose tiesiog nėra. Todėl ne itin sėkmingas yra LITKŽ (2003) autoriaus bandymas išversti žodžių junginį *trobos galas* itališku daiktavardžiu *locale*, kuris reiškia *patalpą*: neutralus itališkas

⁶ LISKŽ antraštyne šios leksemos nėra.

locale neperteikia nei leksinės reikšmės, nei kultūrinio reikšmės komponento, tačiau neabejotinai padidina straipsnio apimtį.

Išvados

Apžvelgus vieną iš ekvivalentų neturinčios leksikos tipą – onomasiologinį neekvivalentiškumą, galima teigti, kad jo pateikimas lietuvių ir romanų kalbas gretinančiuose aktyviuosiuose žodynuose kol kas yra pakankamai problemiškas. Į leksikografinių leidinių antraštynus įtraukdami žodžius, kuriuose didelį lyginamąjį svorį turi kultūrinis komponentas, autoriai ne visuomet yra pakankamai atidūs vadinamosioms foninėms žinioms. Kita problema, jog kartais pervertinama verčiamosios kalbos ekvivalento galimybė perteikti visuminį pagrindinės kalbos leksemos vaizdą ir dėl

to be reikalo atsisakoma aprašomųjų konstrukcijų. Tačiau tai anaip tol nereiškia, jog, gretinant dvi kalbas žodyne, yra apskritai neįmanoma adekvačiai perteikti antraštinio žodžio reikšmės.

Šią problemą būtų galima sėkmingai spręsti, jei, rengdami dvikalbius žodynus, jų autoriai:

- 1) pasitelktų ne vien tik lingvistines, bet ir kultūrinės kompetencijas;
- 2) sistemingai ir nuosekliai atsižvelgtų į leksinę žodžio reikšmę, į verbalinės elgsenos ypatumus verčiamojoje kalboje, į kalbinio etiketo imperatyvus ir į kultūrinės, istorinės, geografinės realijas;
- 3) esant būtinybei, lietuvišką antraštinį žodį perteiktų ne viena leksema, o aprašomąja konstrukcija, atspindinčia visus jo reikšmės komponentus.

Šaltiniai

DLKŽ – KEINYS, K. ir kt., 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, IV leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLPKŽ – MELNIKIENĖ, D., 2006. *Didysis lietuvių–prancūzų kalbų žodynas*. Vilnius: In Re.

LISKŽ – RASCON, A., 2002. *Lietuvių–ispanų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.

LITKŽ – LANZA, S., 2003. *Lietuvių–italų kalbų žodynas*. Vilnius: Tyto alba.

LITKŽ – ŽINDŽIŪTĖ-MICHELINI, B., 2005. *Lietuvių–italų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.

Literatūra

AMBRASAS-SASNAVA, K., 1984. *Vertimo tyrinėjimai*. Vilnius: Mokslas.

ARMALYTĖ, G.; PAŽŪŠIS, L., 1990. *Vertimo teorijos pradmenys*. Vilnius: VU.

BLANCO, X., 1997. *Lexicographie bilingue (français-espagnol) et traduction: l'exemple*. *Meta*. XLII, 1, 133–141.

JAKAITIENĖ, E., 2005. *Leksikografija*. Vilnius: MELI.

KUČINSKAITĖ, A., 2003. Kalbos etiketas. In: A. KUČINSKAITĖ. *Lietuvių kalbos žinynas*. Kaunas: Šviesa, 514–525.

LEONAVIČIENĖ, A., 2010. *Vertimo atodangos: teorija ir praktika (prancūzų–lietuvių kalba)*. Kaunas: Technologija.

MARELLO, C., 1989. *Dizionario bilingue con schede sui dizionari italiani per francese, inglese, spagnolo, tedesco*. Bologna: Zanichelli.

MAŽEIKIENĖ, V., 2000. *Dešimtosios mūzos užkariavimo strategija ir taktika*. Kaunas: Šviesa.

MELNIKIENĖ, D., 2009. *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai*. Vilnius: VU leidykla.

NAIDA, J., 1989. Vertimo mokslas (vertė D. Vabalienė). *Atodangos*, Nr. 2, 215–234.

REY-DEBOVE, J., 1971. *Etude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*. Paris: Mouton.

REY-DEBOVE, J., 1998. *La linguistique du signe. Une approche sémiotique du langage*. Paris: Armand Collin.

REY-DEBOVE, J., 2005. Typologie des dictionnaires généraux monolingues de la langue actuelle. *Quaderni del CIRSIL*, 4. Prieiga: www.lingue.unibo.it/circil (Žiūr. 2010-10-31).

SZENDE, T., 1996. Problèmes d'équivalence dans les dictionnaires bilingues. *In: Les dictionnaires bilingues*. Paris: Editions Duculot, 111–126.

SZENDE, T., 2000. *Approches contrastives en lexicographie bilingue*. Paris: Honoré Champion.

БЕРКОВ, В., 2004. *Двуязычная лексикография*. Москва: Астрель.

Danguolė Melnikienė

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: dvikalbė ir vienakalbė leksikografija

Melnikienė Danguolė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: bilingual and monolingual lexicography

ONOMASIOLOGINIS NEEKVIVALENTIŠKUMAS IR JO TRAKTAVIMAS LIETUVIŠKUOSE DVIKALBIUOSE ŽODYNUOSE

Santrauka

Nors daugumai vienos kalbos konceptų tikrai galima rasti adekvačių leksinės raiškos priemonių kitose kalbose, pasitaiko atvejų, kai perėjimas nuo vieno leksinio kodo prie kito tampa tikru iššūkiu leksikografui. Taip atsitinka tuomet, kai jis susiduria su ypatingu leksikos tipu – vadinamąja ekvivalentų neturinčia leksika. Kalbinės bendruomenės nevienodai kategorizuoja tikrovę ir individualiai perteikia pasaulio vaizdą, todėl kalbos yra tarsi savotiški „reikšmių tinklai“, kurie skirtingai sujungia empirinio pasaulio elementus į stambesnius darinius. Iškilus būtinybei sugretinti šiuos reikšmių tinklus dvikalbiame žodyne, pirmiausia susiduriama su jų struktūriniu netapatumu. Ne mažiau keblumų sukelia vadinamosios onomasiologinės spragos (pranc. *lacunes onomasiologiques*), atsirandančios dėl to, kad viena natūrali kalba neturi žodžio, kuriuo galėtų būti įvardytos situacijos, daiktų klasės ir pan., esančios neatsiejama kitos kultūrinės bendruomenės gyvenimo dalis. Pagaliau, skirtingo kultūrinio arealo kalbose neišvengiamai egzistuoja tik joms būdingos, specifinės ir unikalios realijos. Vadinausi, žmonėms, studijuojantiems užsienio kalbas, nuolat tenka patirti keblumų, nes žodžiai, atskiros jų reikšmės, o kartais ir visas pagrindinės kalbos posakis neturi atitiktens verčiamojoje kalboje. Taigi, norėdamas adekvačiai perteikti šiuos problemiškus žodžius kita kalba, leksikografas

ONOMASIOLOGIC INEQUIVALENCE AND ITS TREATMENT IN LITHUANIAN BILINGUAL DICTIONARIES

Summary

Though it is possible to find a lexical means of expressing most of the concepts of one language in other languages, there are cases when switching from one source to another becomes a real challenge to a lexicographer. This happens when a particular type of vocabulary is encountered – the so-called vocabulary that has no equivalents. Reality is differently categorised by the world communities; they reflect their world view in a specific way, thus languages are like a kind of “meaning network” that combine different elements of the empirical world into larger structures. When a need to present these parallel networks in a bilingual dictionary arises, difficulties are caused by their unidentical structure. No less a problem is caused by the so-called lacunes due to the fact that a language does not have a word to name a situation or a class of things that is an integral part of another cultural community. Finally, languages of different cultural areas possess specific and unique realia characteristic only to them. This means that people who are studying foreign languages are constantly facing difficulties, as words, their separate meanings, and sometimes the whole expression do not have readymade equivalents in the language into which it is being translated. Thus, in order to adequately express these “problematic” words in another language, a lexicographer should not forget that

neturėtų pamiršti, kad juose nuo leksinės, gramatinės, stilistinės ir vertinamosios reikšmės yra neatsiejamas kultūrinis komponentas, suteikiantis neįkainojamos informacijos apie žodžiu įvardyto reiškinio ypatumus ir jo vaidmenį konkrečiai kalbinei bendruomenei. Neatsižvelgus į kultūrinio reikšmės komponento niansus, neįmanoma rasti adekvataus atitikmens verčiamojoje kalboje. Taigi šio darbo tikslas yra aptarti vieno iš šios leksikos tipo – onomasiologinio neekvivalentiškumo – pateikimo ypatumus aktyviuosiuose lietuviškuose žodynuose. Analizės objektu pasirinkti keturi didelės apimties dvikalbiai žodynai: „Lietuvių–italų kalbų žodynas“ (2003), „Lietuvių–italų kalbų žodynas“ (2005), „Lietuvių–ispanų kalbų žodynas“ (2002) ir „Didysis lietuvių–prancūzų kalbų žodynas“ (2006).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: onomasiologinis neekvivalentiškumas, leksemos kultūrinis komponentas, verbalinė elgsena.

apart from their lexical, grammatical, stylistic, and connotational meaning they also contain an integral cultural component that provides invaluable information about the characteristics of the phenomenon denoted by the word and its role in a particular linguistic community. In case the shades of the meaning of a cultural component are disregarded, it is impossible to find an adequate equivalent in another language. Thus, the aim of the research is to explore the specifics of the lexicographic description of the vocabulary that has no equivalents in active Lithuanian dictionaries with the focus on onomasiologic inequivalence. The object of the analysis is four large-scale bilingual dictionaries: Lithuanian-Italian dictionary (2003), Lithuanian-Italian dictionary (2005), Lithuanian-Spanish dictionary (2002) and The Great Lithuanian-French dictionary (2006).

KEY WORDS: onomasiologic inequivalence, the cultural component of the token, verbal behavior.

Įteikta 2010 m. lapkričio 15 d.